

Lluís-Anton Baulenas

Voor een zak met botten

Vertaald door Pieter Lamberts en Joan Garrit

SIGNATUUR

2009

*Ter nagedachtenis aan mijn ooms Xavier en Ramon,
die als kind in het armenhuis woonden.*

Onwetendheid is een lege zak, die je kunt vullen.
Domheid is dezelfde zak, met een gat onderin.

– Senegalees spreekwoord uit Casamance

Clear it was the answer.
But to find it had it to cross the sea.

– L. Tony Whales, *News from Brooklyn with a parrot*

Proloog

Ik walg van alles wat naar het Regime riekt, ik moet ervan kotsen. Het door de generaal ingestelde Regime is autoritair, snoeverig, onkundig, wraakzuchtig en gedateerd. Het is fanatiek en klerikaal, en het wil de dienst aan God versmelten met de dienst aan het Vaderland. Zodat je het Vaderland dient als je God dient. En omgekeerd. Het is ook een obscuur Regime, dat stoelt op corruptie, snoeverij en machtsmisbruik. En hoe jammer het Regime dat ook vindt, het is er een van bangelijke, besluiteloze mensen. De officiële autoriteiten, kerkelijke, burgerlijke en militaire, voelen zich niet verantwoordelijk voor de bevelen die ze geven, want ze gaan er volkomen terecht van uit dat er altijd een hogergeplaatste is die weet waarom de dingen gaan zoals ze gaan. Het is een onmetelijke oceaan nietsnutten, die het van angst in hun broek doen als ze een beslissing moeten nemen. Dat leidt tot een grote tegenstrijdigheid: ze haten het atheïstische communisme tot op het bot, maar merkwaardig genoeg doet de angst om op te vallen, om verantwoordelijkheid te nemen hen des te meer lijken op de communistische bureaucratie. Ik lach me dood als ik zie hoe ze zich in allerlei bochten wringen om zich te rechtvaardigen. Ze waren verbijsterd en onzeker toen Von Ribbentrop zijn non-agressiepact met Stalin sloot en ze jankten van blijdschap, als dankbare hondjes, toen Hitler Rusland binnenviel: dat zeiden we al, dat kon gewoon niet, de Führer, die een hoger wezen is, heeft ons allen bij de neus genomen, hij had het allemaal vanaf het begin voorzien ... Dat geldt ook voor de klerikale klik. Het staat voor de Kerk als een paal boven water dat zij de oorlog heeft gewonnen en op aarde uitvoerder is van de straf die God Spanje heeft opgelegd. Ze heeft ook de

vrede gewonnen, haar vrede. En met de Staat tot haar beschikking heeft ze de absolute macht om de nieuwe morele waarden veilig te stellen onder de massa, die is vergeven van ondergedoken, overwonnen roden. Niemand ontkent de vervolging en dood van talloze kloosterlingen en clerici in de eerste oorlogsperiode. Maar nooit hebben de autoriteiten van de Republiek moordzuchtige terreurdaden geduld of getolereerd. En ze hebben ze nog minder aangemoedigd. Nu, daarentegen, geeft de Kerk haar zegen aan wettige moord, alsof deze deel uitmaakt van de traditionele, christelijke waarden. Dat is hypocrisie, maar wat zou het, deze houding is tekenend voor de huidige leidende klasse in Spanje.

Want het Regime is bovenal hypocriet, heel hypocriet, op alle levensterreinen.

Ook ik ben hypocriet omdat ik kind ben van het Regime en mijn vader me op zijn sterfbed op het hart drukte hypocriet te worden en me er verder niet druk over te maken, want het is de enige manier om hen te misleiden. Hij zei me ook niet in discussie te gaan met wie me in de gaten hield en goed in de gaten te houden wie weinig zei. Daarom ben ik inmiddels bijna acht jaar in Melilla, waarvan zes bij het Legioen, wachtend op de eerste de beste gelegenheid om mijn belofte aan hem in te lossen.

Door omstandigheden gedwongen moest ik in november 1941 naar Afrika gaan. Ik was pas zestien jaar, maar dat was geen enkel beletsel voor meneer de baron del Remei om me naar Melilla te sturen, als knecht van een met hem bevriende legioenkapitein. Het was de bedoeling dat ik me na een paar jaar, als ik achttien werd, als vrijwilliger bij het vreemdelingenlegioen zou aanmelden. Natuurlijk had ik daar geen spat zin in, maar het alternatief was veel erger. Zonder meer. Meneer de baron gaf me, op poëtische wijze, te verstaan dat het zilte nat mijn bestemming was: op een schip naar Melilla of op de bodem van de haven met een blok cement aan mijn voeten. Ik zag hem ertoe in staat. Dat hij me een paar dagen eerder niet als een varken had gekeeld, was te danken aan de tussenkomst van zijn dochter, zuster Paula. Maar hij zou het zeker hebben gedaan. Ik hoefde er dus niet lang over na te denken.

Ik was nog nooit uit Barcelona weg geweest. De dag van vertrek keek ik vanaf het dek door de laaghangende nevel, die op de wind golfde, naar de grijze kaden. Ik ving een glimp op van de zich ver-

wijderende stad. Half misselijk door de zware stank op het schip begon ik op datzelfde moment mijn terugkeer te plannen. Op de kade doken barakken en pakhuizen op, sepia, als op oude foto's. Ruim anderhalf jaar na het einde van de oorlog was men nog bezig om in de haven gezonken schepen te bergen. Dat was niet om het laden en lossen van goederen en personen weer op gang te brengen, maar het gebeurde uit pure noodzaak. Er bestond een absoluut gebrek aan grondstoffen, en die hoop oud roest werd onontbeerlijk, zowel om weer in de vaart te brengen als vanwege het ijzer. Daarom was de telkens bredere strook water tussen mijn schip en de havenkade zo smerig, zwart en plakkerig. Ik bedacht dat ze behalve roestig ijzer, motoren en turbines ook een aantal lijken zouden opdreggen. Fijn voor de familieleden. Ik gaf er geen zier om. Tabee, jullie bekijken het maar.

Het is allemaal begonnen in een half vervallen huisje op het dakterras van een pand in de Carrer Caputxes, in Barcelona, tegenover de basiliek Santa Maria del Mar. Daar zag ik hoe meneer de baron, eigenhandig, de dood veroorzaakte van mijn vriend Salvador Zonder Zus, mijn boezemvriend en bijna een broer. Ook de dochter van meneer de baron – ze is non – zag het. Vandaar zijn schaamte en vandaar dat ik mijn leven redde door naar Afrika te vertrekken en mijn mond te houden.

Ik zwoer dat ik die dood zou wreken.

Nu zijn we acht jaar verder en ben ik sergeant in het Spaanse vreemdelingenlegioen. Ik volg de raad van mijn vader op: misleid ze. Als legionair kan ik in Spanje gaan en staan waar ik wil, zonder me te verstoppen.

In 1946, drie jaar geleden, ben ik naar Barcelona teruggekeerd, tijdens een verlof om mijn zoontje naar mijn moeder te brengen. Wapenbroeders die er ook waren geweest, bevestigden bij hun terugkomst in Melilla dat ze de stad nauwelijks veranderd vonden; deze was nog net zo nijver en druk ... Ik daarentegen vond het er erg veranderd. Om te beginnen maakten de elektriciteitsonderbrekingen er een stad van vol schaduwen, een trieste, uitgebluste stad, alsof ze net was gebombardeerd, met door kaarsen verlichte kantoren, levensmiddelenwinkels die door carbidlampen of restaurants die door olielampen werden verlicht. Misschien vond ik de stad ook anders omdat ik deze bekeek zoals mijn vader me had

geleerd. Hij heette Joan Aleu en schilderde winkelopschriften. Toen ik klein was, ging ik 's zaterdags vaak met hem mee als hij ging werken. Hij bouwde zijn steiger op, die uit twee klapladders en een dikke plank bestond, en klom erop. Deze steiger had altijd de juiste hoogte, zodat klanten die de betreffende winkel wilden binnengaan nauwelijks hoefden te bukken. Ik klom ook op de steiger. Meestal bleef ik naast de verf- en penseelpotten op de plank zitten. Met bungelende benen en voeten zat ik met mijn rug naar hem en met mijn gezicht naar de straat toe. En terwijl hij een paar letters bijwerkte, hoorde ik hem zeggen: 'De steiger is ideaal om mensen te bestuderen, Niso. We lopen hoe dan ook allemaal hetzelfde, volgens een vast patroon. En dat is geen toeval. Onze houding maakt ons mensen tot wat we zijn. En we zijn zoals we zijn omdat we deze houding hebben. Zo is het nu eenmaal, ooit begrijp je me wel ...'

Hij was van mening dat in een stad de gewoonten, de geschiedenis, de taal – toch allemaal belangrijke zaken – veranderden, ook al viel het niet op. Wat echter volgens hem niet veranderde, waren de gedragingen en de gebaren. Die maakten het ware karakter van een samenleving uit, want, zei hij, het waren spontane manifestaties, die onbewust waren aangeleerd. We waren reizigers die in de passen van andere reizigers als wij traden, duizenden keren herhaald, en duizenden keer gekopieerd, altijd zonder het te merken. Het waren herinneringen aan ons eigen leven en aan dat van anderen: onder het lopen je zakdoek tevoorschijn halen en je neus snuiten; ineens, zonder het te willen, een raam dichtdoen, maar in wezen wilde je het; op straat lusteloos je jasje uittrekken omdat het warm is ... Mijn vader was in staat om ruzie te maken om zijn stelling te verdedigen dat de mensen in Barcelona hun neus in het openbaar anders snoten dan de mensen in Madrid. Hij kon talloze voorbeelden noemen. Ik ken ze allemaal nog. Hij was een filosoof van de koude grond, die op tweeënhalve meter hoogte filosofeerde, terwijl hij winkelopschriften schilderde.

Toen ik in mei '46 naar Barcelona terugkeerde, moest ik daarom aan de woorden van mijn vader denken en kwam ik erachter waarom ik de stad anders vond: de mensen snoten hun neus anders, ze sloten de vensters niet ineens en als het warm was trokken de mannen niet lusteloos hun jasje uit om het over hun schouder te dragen. Die gedragingen, volgens hem een soort identiteitsbe-

wijs, waren veranderd. Misschien zag ik het alleen. En ik weet dat het nauwelijks iets over mij zegt als ik beweert dat Barcelona, alsof het gehoor gaf aan een onzichtbaar bevel, beetje bij beetje was veranderd, want zijn inwoners snoten hun neus anders. En misschien was dat wel zo, want ze hadden zelfs ons snot geroofd. Zelfs het snot van onze neus was niet van ons. Hoe konden we dan op dezelfde manier onze neus snuiten?

Het Barcelona dat ik tijdens dat verlof aantrof, leed nog steeds onder de onvoorstelbare hardvochtigheid jegens de overwonnenen. Iedereen bleef verdacht, iedere verdachte kon worden opgesloten en iedere gevangene kon worden veroordeeld. Bovendien hoefde niemand meer het recht in eigen hand te nemen, want de nieuwe franquistische wetten maakten wraak mogelijk zonder de wet te overtreden. Het was armoede en een groot gebrek aan eerste levensbehoeften wat de klok sloeg. Overal stonden ellenslange rijen, was sprake van rantsoenering en honger. De trams waren oud en er reden er maar weinig. Ze zaten afgeladen vol en door gebrek aan ruimte of geld zetten de mensen hun leven op het spel door hangend aan deuren, ramen en stangen te reizen ...

En dan de overwinnaars. Het vertoon waarmee de nieuwe leidende klasse in de nieuwe uitgaansgelegenheden met geld smeedt. Zelfs de grootste stommerik onder hen was in staat een slaatje te slaan uit de mogelijkheden die het Regime hem bood: werk, promotie ten koste van de overwonnenen, vergunningen, concessies en vooral, in veel gevallen, voorkennis om administratieve corruptie te plegen. Dat zag hij elke dag in Melilla, en in Barcelona was het al niet anders: mensen die dankzij de zwarte markt en sluikhandel van de ene op de andere dag rijk werden ...

Hoe konden ze beweren dat Barcelona niet was veranderd? Ik wandelde naar het dakhuisje in de Carrer Caputxes. Niemand herkende me onder mijn woeste legionairsbaard. Ik bekeek het huisje vanuit de Carrer de Plegamans, vanwaar je het het best ziet, maar ik wilde niet naar boven gaan. Het beeld van Salvador Zonder Zus die, gewond, met zijn kreupele been, op het dakterras aan de politie probeerde te ontsnappen, staat nog op mijn netvlies gebrand. En meer nog het moment waarop hij, opgejaagd door politieagenten onder bevel van de baron del Remei, naar beneden viel. Of liever gezegd: naar beneden werd gegooid. Juist hij, die de hele

oorlog door doodsbang was geweest dat ze hem (hoewel mank) zouden mobiliseren. Ooit zal ik opnieuw naar boven gaan. Ik zal het doen als ik voor altijd terugkeer en mijn woede een beetje is bekoeld.

Nu kan ik het echt niet.

Salvador Zonder Zus was zo'n beetje mijn grote broer. Zijn dood zal ik hun nooit vergeven. Net als die van mijn vader, veroorzaakt door een hartziekte die hij opliep tijdens de tweeënhalve jaar dat hij was geïnterneerd in het concentratiekamp in Miranda de Ebro.

Dit verhaal gaat, onder andere, over deze twee doden, die alles met mij te maken hebben, die alle twee zijn gestorven toen de oorlog al voorbij was, maar die uiteindelijk toch door die oorlog aan hun eind zijn gekomen.

Het gaat ook over een in te lossen belofte.

En over wraak.

1

‘Ik wil je over mijn vriend Bartomeu Camús vertellen,’ zei vader plotseling.

Zijn hoofd rustte op het kussen en hij had zijn ogen dicht. We wisten beiden niet dat hij nog maar een week te leven had. Het was de tweede en laatste keer dat hij sprak over zijn tijd in het concentratiekamp. Dat deed hij in een onveranderlijk ritme, in korte zinnen. Af en toe stopte hij om te rusten en een slokje water te drinken.

‘Bartomeu was een jonge vent uit Barcelona, jonger dan ik, bleek en met een lang gezicht, goedlachs. Ze hadden hem in februari ’38 aan het front van Teruel gevangengenomen. Hij dook begin ’40 in het concentratiekamp op, toen ik er al bijna een jaar zat. We werden meteen vrienden. Hij was de enige die ik vertrouwde. We sliepen in dezelfde barak. We deelden alles, we spraken over de dingen die we samen in Barcelona zouden doen, als het allemaal voorbij was ... Ik weet niet waarom, maar de militairen behandelden hem erg wreed. Ze bestrafden hem het eerst, gaven hem de rotklussen, gebruikten elk excuus om hem een aframmeling te geven ... Hij zat zo’n beetje het langst gevangen, maar ze hadden hem nog niet eens geclassificeerd. Als ze de boel plotseling doorzochten, werd hij altijd meer dan wie ook binnenstebuiten gekeerd. Ik vroeg hem waarom ze zo gebeten op hem waren, maar Bartomeu Camús haalde zijn schouders op en glimlachte naar me. Dat ik nu nog leef, heb ik aan hem te danken. Hij heeft mijn leven gered.

Op een dag werkten we buiten het kamp in een steengroeve. Toen de werkdag bijna voorbij was, begon ik me hondsberoerd te voelen. Ik kreeg geen lucht meer, mijn hoofd tolde en ik ging

onderuit. Ze probeerden me met schoppen en kolfslagen tegen mijn hoofd, borst en lendenen overeind te krijgen. Ze sloegen mijn lippen kapot, braken een jukbeen, kneusden een paar ribben. Alleen al als ik ademhaalde, werd ik misselijk van de pijn. Toen ze het merkten, was het te laat: ze hadden me kapotgeslagen. De soldaten wilden me afmaken en ergens in de bergen als een stuk vuil wegslijten. Het was het meest praktische en eenvoudige: ze joegen twee kogels door je lijf en ze zeiden dat je had geprobeerd te ontsnappen. Ik was niet bang om dood te gaan, maar wel dat die klootzakken me daar zwaargewond achterlieten en ik langzaam zou creperen. Bartomeu Camús vroeg hun het niet te doen. De soldaten stonden zo perplex dat ze op hun besluit terugkwamen. Door het waagstuk van Bartomeu kregen ze zin om nog meer lol te trappen. Ze antwoordden hem dat Bartomeu mijn leven kon redden als hij in staat bleek me op zijn rug naar de ziekenzaal van het kamp te brengen, zonder dat mijn voeten de grond raakten. Bulderend van het lachen zeiden ze hem dat hij, aangezien hij al zo dapper was geweest, me op die manier moest dragen, of ze fusilleerden ons beiden langs de kant van de weg. Bartomeu Camús stemde toe. De overige kameraden waren doodsbenauwd en vreesden dat hij het gewoonweg niet zou kunnen. In plaats van één kameraad zouden ze vast twee kameraden kwijtraken. Ze hielpen me op de rug van Bartomeu en ondanks de intense pijn in mijn ribben klampte ik me zo goed en zo kwaad als ik kon aan hem vast. Mijn vriend had niet alleen mij te dragen, hij had ook een hele werkdag achter de kiezen, maar pas na pas, langzaam, bespot door de soldaten, die hem met hun geweren prikten, bereikte hij zonder de moed te verliezen de ziekenzaal. Hij heeft mijn leven gered.

Toen ik weer hersteld was, werd ik bij een ander werkbataljon ingedeeld. Voor ik wegging, liet Bartomeu mij een blauw mapje zien, waarop in rode Chinese inkt een draak stond afgebeeld. Hij zei heel serieus: “We gaan uit elkaar. Hierin zitten papieren waarvan ik graag wil dat je ze bewaart, voor het geval mij iets overkomt.”

Ik was verbaasd en ik antwoordde hem dat het tegenovergestelde meer voor de hand lag: ik liep meer gevaar om dood te gaan, ik ging weg en liet de walgelijke, maar vertrouwde kamproutine achter me. Bartomeu Camús glimlachte kalm en zei: “Zoals de zaken ervoor staan, weet je maar nooit. Als mij iets overkomt, terwijl jij weg

bent, vind je het bij terugkomst in het Vagevuur, begrepen? Doe ermee wat je goeddunkt ...”

Het Vagevuur was een veilige plek waar we kortstondig kleine voorwerpen verstopten. Het was een boomholte, heel onopvallend en handig, want deze bevond zich buiten de barakken, ver uit het zicht van de andere kameraden. Meestal verborgen we er eten: stukken brood, een aardappel, peulen van de johannesbroodboom ...

Mijn bataljon vertrok met de opdracht in de omgeving van Valladolid, zo'n tweehonderd kilometer verderop, een klooster te herbouwen. Het regime was hetzelfde als in het kamp in Miranda: geschreeuw, slaag en vernederingen. We werkten van de vroege ochtend tot de late avond. Vaak leefden we op niet veel meer dan een stuk brood en soep van bieten of aardappelschillen. Desondanks beulden ze ons af. We hakten en transporteerden steen, bouwden muren, ruimden puin ... Door ons zwakke gestel vonden er veel ongevallen plaats: geplette handen, gebroken armen en benen, gespleten schedels ... Vaak raakten wonden ontstoken en de gevangenen stierven snel omdat ze geen weerstand hadden. We begroeven ze ter plekke, zonder aanduiding, als honden. Vaak werd een sterfgeval niet eens geregistreerd. Na twee maanden keerden we naar het kamp terug. Het was een ijskoude winterdag. Alles was in rep en roer: een gevangene had geprobeerd te ontsnappen. Dat was vreemd. De soldaten hadden bevel om meteen te schieten. Als ze de vluchteling niet doodden, gaven ze hem, als ze hem te pakken kregen, een aframmeling en bonden hem dagen achtereen aan de vlaggenmast, midden op de appelplaats, voor iedereen zichtbaar. 's Winters, bij temperaturen onder nul, betekende een nacht vastgebonden een longontsteking. In de zomer betekende een hele dag in de brandende zon een zonnesteek. In beide gevallen kon dit je dood zijn. Daar kwam nog bij dat je familie ook de pineut was als je ontsnapte: dreigementen, zuiveringen ... Niemand wilde dat risico nemen. Ze kregen de voortvluchtige onmiddellijk te pakken. Vanuit de verte zagen we hoe ze hem – hij was bewusteloos – naar de rivier sleepten. Ze gooiden hem er met zijn hoofd in en hij reageerde nauwelijks. De Bayas is ondiep, het water reikt niet eens tot je middel. Hij was niet in staat om op te staan. Toen hij doorweekt was, bonden ze hem vast op een soort bankje dat er stond. Ze bonden hem als een worst, met zijn hoofd hangend naar één kant en zijn

voeten naar de andere, en gingen weg. Zo bracht hij de hele nacht door, kletsnat, ijskoud en, neem ik aan, doodsbang ...

De volgende dag lieten ze ons, zoals elke dag, onder geschreeuw en stokslagen voor de barak aantreden om het hijsen van de vlag bij te wonen. Ze brachten de afgestrafte kameraad. Hij was stijf als een plank. Hij leek wel een ijsstaaf. Hij was bevroren in dezelfde houding waarin hij op de bank was gelegd. Het was Bartomeu Camús. Alsof er niets was gebeurd, moesten we de dagelijkse routine afwerken: formeren, aftellen, de vlag hijsen, hun liederen zingen, hoezee roepen ... En dat deden we allemaal, terwijl hij ons met open ogen aankeek, met een strak gezicht, alsof hij wilde meezingen ...

De militairen wachtten niet eens met begraven tot hij was ontdood. Ik had het geluk dat ze mij kozen om het te doen, samen met twee andere gevangenen. We laadden Bartomeu op een kruiwagen. Ik reed, de andere twee droegen pikhouwelen en schoppen. We verlieten het kamp aan de kant van de rivier en volgden deze een tijdje, zonder te weten waar we heen gingen, bewaakt door drie soldaten met hun wapen in de aanslag, op hun hoede. Misschien waren ze bang dat we ons tegen hen zouden keren. Het was een heel koude, maar heldere, lichte dag. En we gingen botweg mijn vriend Bartomeu begraven die, naarmate hij ontdooide, steeds verder in de kruiwagen wegzakte. We staken twee treinsporen over tot we aan een vrij brede weg kwamen. We liepen meer dan drie kwartier in de berm tot ze ons lieten stoppen bij een stoffig zijpad, waar een ronde, afgeplatte kei lag, als een kleine molensteen. Dat pad namen we. De kruiwagen botste tegen stenen en boomwortels en het al ontdooide dode lichaam van Bartomeu Camús maakte sprongetjes, alsof hij leefde en stuiptrekte. Het duurde een dik halfuur tot we bij een dennenbos kwamen. We begonnen het graf te delven voor een gevorkte den met twee grote takken. De grond was hard als steen, maar we groeven een behoorlijk diepe kuil. Eigenlijk te diep, maar dit was het minste wat we voor hem konden doen: voorkomen dat wilde dieren hem opgroeven en opraten. We legden zijn lichaam er heel voorzichtig in en begonnen het met aarde te bedekken. Woedend onderbraken de soldaten ons. Wij, de drie gevangenen, naast elkaar, stil, bogen doodsbang het hoofd. Ze scholden ons uit omdat we begonnen waren die arme Bartomeu te

begraven zonder een laatste gebed uit te spreken. De soldaten lieten ons met het gezicht naar de kuil, naar de dode, knielen en baden het onzevader. Toen pas mochten we doorgaan met ons werk als doodgraver. Eenmaal klaar vroeg ik de korporaal of ik een kruis mocht plaatsen, niets bijzonders, alleen maar een paar gekruiste takjes. Het mocht onder geen beding, geen kruis, geen enkel teken. Ook Bartomeu Camús werd begraven zoals je een beest begroef ... Al nam hij naar het hiernamaals tenminste wel een onzevader van zijn moordenaars mee.

Die plek staat in mijn geheugen gegrift. Meteen toen ik terug was in het concentratiekamp, heb ik alle details die ik me herinnerde opgeschreven, vooral de gevorkte den. Een paar dagen later stak ik mijn hand in het Vagevuur. Ik voelde het mapje met de in rode inkt getekende draak. Er zat een envelop in met diverse reçu's, documenten en vellen papier in zijn handschrift, die ik nog nooit had gezien.

Vlak daarna werd ik ziek. Ik voelde me al dagen heel zwak, ik had óf zware hartkloppingen óf het gevoel dat mijn hart er ineens mee ophield. Ik had geen kracht, ik kreeg geen lucht, ik viel flauw. Ze brachten me naar de ziekenzaal, waar ze me alleen maar aspirines gaven. Dat betekende dat ze me niet wilden genezen, dat ze me onopvallend wilden laten sterven. Ze genazen alleen degenen van wie ze het idee hadden dat die het zouden halen. Hen stuurden ze naar Haro, het concentratiekamp voor gewonde en arbeidsongeschikte gevangenen, tussen Miranda en Logroño. Een genezen gevangene bespaarde de Staat niet alleen geld, maar bracht ook geld op ... Dankzij Eusebio Fernández, een van de verplegers, kon ik jou en je moeder een afscheidsbriefje schrijven. Ik was ervan overtuigd dat ik jullie nooit meer zou zien. Eusebio was een burger uit de stad Miranda. Hij ging elke dag het kamp in en uit en was niet te beroerd om zieke gevangenen een dienst te bewijzen. Ik vroeg hem potlood en papier en hij bracht het me. Ik verzocht hem om jullie, in het uiterste geval, de brief te sturen en hij zei dat hij het zou doen. Hij was een goed mens. Tussen het tuig van het Regime zitten ook goede mensen. Probleem is alleen dat je dat aan hun gezicht niet kunt zien, Niso, denk daaraan ... Eusebio was een houten klaas, praatte niet, zei slechts ja of nee, maar hij was een goed mens. Hij bracht me stiekem stukken kaas; soms een boek ...'

Hierna dronk vader een slokje water, vlijde zijn hoofd neer en viel in slaap. Hij had zich erg ingespannen. Hij had zonder ophouden meer dan twintig minuten gepraat. Ik had hem nog nooit zoveel en zo lang achter elkaar horen praten. Ik was de hele volgende week onder de indruk van de wanhoop die de dood van die Bartomeu had veroorzaakt ...

Toen stierf hij. Het was op een ochtend eind juni 1941, ik was pas vijftien en half jaar. Op de Manningplaats had ik gymnastiekles onder leiding van kameraad Giner. Een van de nonnen kwam me halen. Ze spoorde me aan om haast te maken, ik moest meteen naar huis. Ze deed geen enkele moeite om te verbergen dat het haar koud liet: 'Het schijnt dat je vader op sterven ligt.'

Ze vertelde niets nieuws, hij stond al een week met één been in het graf. Van hem, Joan Aleu, de Letterschilder, was al heel lang niets meer over. Door de oorlog en het concentratiekamp was hij vel over been. Van hem restte alleen een beetje verstand. Meer niet. Hij vegeteerde. Desondanks herinner ik me dat ik dat toen een soort contractbreuk vond.

'Ik weet het, zuster ...'

'Ik bedoel dat het afgelopen is. Je mag van geluk spreken.'

'O ja?' vroeg ik heel verbaasd.

'Jazeker! Je vader is pas heel kortgeleden teruggekeerd. Je hebt je niet opnieuw aan hem kunnen hechten ... Als hij dan toch moet sterven, dan maar beter nu. Later zou je het erger vinden en ik geloof niet dat het Onze-Lieve-Heer veel uitmaakt hem een beetje eerder tot zich te roepen, integendeel. Dat maakt zijn werk wat makkelijker, want hij moet veel roden vergiffenis schenken ...'

Sommige zusters in het armenhuis hadden een wel erg aardse visie op de dagindeling van Onze-Lieve-Heer. Ik raakte erdoor van streek. En ik vond het hoe dan ook vreemd dat er over een levende gesproken werd alsof hij al dood was. Net zo vreemd als hun vastomlijnde beeld van het leven in het hiernamaals. Ze wisten alles over die andere wereld, vooral wat de organisatie betreft: deze aan de rechterhand van God de Vader, die aan zijn voeten, en de engelen en aartsengelen gingen zo'n beetje op en neer. Het was absoluut niet vreemd dat ze zo rustig stierven. Voor hen was doodgaan zo iets als verhuizen. En deze absolute logica pasten ze op alles toe. Daarom vond ik religieuzen vaak maar eigenaardig: ze gedroegen

zich vreemd en zeiden merkwaardige dingen. In het armenhuis leerden we, vanaf 26 januari 1939, dat ze tegenstrijdige of onbegrijpelijke mensen waren. Kort daarvoor was een jongen die iets ouder was dan ik heel erg ziek geworden. Waar hij bij was en hoewel wij in de buurt waren, bespraken de volwassenen hardop dat zijn dagen geteld waren. Ik hoorde hoe dezelfde non die mij net had gezegd dat ik het getroffen had, tegen hem zei: 'Hoewel je op sterven ligt, moet je heel blij zijn. Je moet glimlachen en gelukkig zijn. Weet je niet dat je binnenkort Onze-Lieve-Heer zult zien?'

Ontzet begon de jongen te huilen. Hij brulde van angst, wat de non erg ongepast vond. Dat schepsel wilde Jezus Christus niet zien! En niet alleen troostte ze hem niet, ze werd ook nog boos, noemde hem een lafaard en een goddeloze. Ze zei hem dat hij een voorbeeld moest nemen aan bisschop-martelaar Irurita, die in het stadje Montcada door anarchisten was gefusilleerd: 'Meneer de bisschop zegende de kogels die hem zouden doden, want, zo zegt men, volgens hem waren de kogels sleutels die de hemelpoort voor hem zouden openen. En moet jij nu voor hem onderdoen, ellendeling?'

Het geschreeuw van de non en het gehuil van de jongen waren vanaf de gang nog een hele poos te horen ...

In het armenhuis was de dood geen onbekende voor ons. We hadden er tijdens de oorlog voortdurend mee te maken gehad, en toen de vrede was aangebroken, hadden we hem in de vorm van tering altijd bij de hand.

Ik nam afscheid van kameraad Giner, ging naar boven om me om te kleden en daarna naar huis.

Ik herinner me dat moeder de deur opendeed. Ze had droge, heel rode ogen. En ze stonden, vreemd genoeg, kaarsrecht. Ze keek naar me of ze me niet kende. Daarna snoot ze haar neus en zei: 'Ga nu naar binnen om afscheid te nemen van je vader.'

'En waar gaat hij heen?'

Ik gedroeg me weer eens als een kluns. We wisten al een hele tijd waar hij heen ging. In plaats van te antwoorden, opende moeder de slaapkamerdeur en liet me binnengaan. Ik was gewoon een jongen van vijftien jaar bij zijn stervende vader. En ik vond het vreselijk. Daarom drukte ik me regelmatig onhandig uit.

Ik keek naar hem en stond versteld. Sinds ik hem de laatste keer

had bezocht, was hij erg achteruitgegaan. Hij had diepliggende ogen met paarse kringen eromheen, die tegen zijn krijtwitte gezicht afstaken. Ik herinnerde me dat hij nog maar een week geleden, ondanks zijn ziekte, heel monter had geleken. Toen hij het verhaal van Bartomeu Camús vertelde, leefde hij op. Nu zag hij er uitgeblust uit. Van een zieke was hij veranderd in een dode. Hij was tot bovenaan toegedekt en je kon alleen zijn gezicht met gesloten ogen zien. Ik hoorde hem zwaar ademen, hij reutelde enigszins. Het verbaasde me dat hij zo weinig ruimte in bed innam, alsof hij gekrompen was. Hij leek op een grote porseleinen pop.

‘Niso ...’ Hij riep me.

‘Wat?’

‘Je moet zeggen “wat blijft u” ...’ fluisterde moeder.

‘Wat blijft u?’ zei ik.

Hij antwoordde niet. Hij opende zijn konijnenmond en zei me dichterbij te komen, maar ik bleef waar ik was. Moeder gaf me een zetje. Ik deed een paar passen naar voren. Vader draaide zijn hoofd naar me toe en probeerde te glimlachen. Van onder de lakens wees hij naar me en gebaarde me dichterbij te komen. Deze keer gaf moeder me geen zetje, maar een draai om mijn oren, waardoor ik als vanzelf naar voren schoof. Vader ging, maar moeder met haar losse handjes bleef. Ik zette gedecideerd een pas vooruit. Je wist maar nooit, misschien wilde hij me zijn laatste woorden zeggen. Iemands laatste woorden zijn belangrijk, dat had ik al vaak in de bioscoop gezien. Ik luisterde aandachtig, het mocht niet zo zijn dat ik ze niet goed hoorde en daar later mijn leven lang spijt van zou hebben. Ik boog voorover en raakte met mijn oor bijna zijn gezicht aan. Ik kon zijn adem voelen. Toen zei hij met die fluitende stem: ‘Niso, ik ga naar de kloten.’

‘Wat?’

‘Ik ga naar de kloten. Heb je dat begrepen?’

‘Ja,’ antwoordde ik, zonder iets te begrijpen.

‘Waar ga ik heen?’

‘Naar de kloten ...’

Ik kon mijn lachen niet houden. Dat moesten de lelijkste laatste woorden uit de geschiedenis zijn. Met een brede glimlach draaide ik me om naar moeder, maar door haar gezichtsuitdrukking bestierf die glimlach op mijn lippen. Ze had het niet gehoord en Joost

mag weten wat ze dacht dat hij me had gezegd ... Ik boog me weer voorover. Vader herhaalde: 'Ik ga naar de kloten, Niso. Als mensen doodgaan, gaan ze niet naar de hemel of naar de hel, maar naar de kloten. Zo is het leven. Luister ...'

Ik ging ervoor zitten, misschien kwamen nu de echte laatste woorden, de serieuze. Maar hij zweeg weer. Hij had zijn ogen dicht en zijn mond open. Ik draaide me weer om naar moeder, maar ze keek me niet aan, ze had haar ogen op de zieke gericht. Met haar ogen liet ze me weten bij het bed weg te gaan. Ik wilde net opstaan, toen vader plotseling bijkwam en mijn hand greep: 'Blijf!'

Toen zei hij tegen moeder dat ze de kamer moest verlaten, dat ze moest weggaan, dat hij met me wilde praten, alleen met mij ... Ze aarzelde even, ze vertrouwde het niet helemaal, maar wat kon ze doen? Iedereen geeft gehoor aan het verzoek van een stervende. Toen we alleen waren, zei hij: 'Binnenkort ben je groot. Je moet me beloven dat je voor je moeder zult zorgen en dat je haar net zo goed zult behandelen als zij mij heeft behandeld. Beloof je dat?'

'Ja ...'

Hij vlijde zijn hoofd weer neer op het kussen en sloot zijn ogen. Hij haalde amper adem. Hij mompelde een paar woorden, die ik niet verstond. Hij zweeg, terwijl hij met zijn twee bovenste voortanden op zijn onderlip beet. Ja, hij was net een konijn. Hij bleef zo anderhalve minuut liggen ... Daarna draaide hij zijn ogen naar me toe en opende ze. Hij richtte zich op en het leek of hij een geheim wilde opbiechten.

'Niso ...'

'Wat?'

'Herinner jij je nog het verhaal dat ik je afgelopen week heb verteld?'

'Welk verhaal, dat van Bartomeu Camús?'

'Ja. Luister nu: als het mogelijk is, als je ouder bent, wil ik dat je zijn lichaam gaat halen om het op gepaste wijze te begraven ...'

'Wat?'

Hij pakte me ineens beet. Ik schrok me dood. Wát vroeg hij me? Ik werd zenuwachtig en begon stilletjes te huilen. Hij merkte het niet eens. Terwijl dikke tranen over mijn wangen biggelden, kwam vader op stoom en hield niet meer op.

'Als je hem niet kunt meenemen, markeer dan de plek goed, zo-

dat je je niet kunt vergissen, als je teruggaat. Ook al moet je je hele leven wachten. Ik wil dat je het doet. Ik zou het gedaan hebben, maar mij lukt het niet meer. Jij moet het doen. Vergeet het niet, Niso. Bartomeu zou het voor mij hebben gedaan. Hij zou niet hebben toegestaan dat de herinnering aan mij verdwijnt in een stomme kuil ergens in de bergen. Het is onvergeeflijk een dode botweg te begraven, zonder dat zelfs de familieleden weten waar ze moeten rouwen. Als je mensen zo begraaft, ontzeg je de dode zijn menselijke waardigheid, maak je een dier van hem, een ding. Het is heel belangrijk dat je dat begrijpt. Beloof je me te doen wat ik je vraag?

Ik hield op met huilen en zei ja op een manier die aan duidelijkheid niets te wensen overliet.

‘Hoe kan ik hem vinden?’ vroeg ik.

Hij wees naar zijn kast, liet me er een stoel bij zetten en vroeg me daarop te gaan staan.

‘Voel daarboven ...’

Ik kon er niet goed bij. Ik tastte met mijn hand, aanvankelijk zonder succes. Na een paar pogingen raakte ik een voorwerp aan. Ik ging op mijn tenen staan en haalde het naar me toe. Het was een dikke envelop.

‘Wat zit erin?’ vroeg ik.

Hij antwoordde niet, was in zichzelf gekeerd, zijn tijd raakte op: ‘Je moet heel voorzichtig zijn. Tegen niemand iets zeggen, zelfs niet tegen je moeder. Niso, denk eraan: vertrouw deze mensen nooit, ze zijn meedogenloos en kennen geen barmhartigheid. Geloof ze niet. Wat ze ook zeggen, de waarheid is dat ze ons nooit zullen vergeven. Franco’s clementie is een leugen. Praat ze naar de mond, draai ze een rad voor ogen, ze zijn zo met zichzelf ingenomen dat ze het niet eens merken ... Let op mijn woorden en je vindt een schat ...’

Een schat? Ik keek hem aan. Hij was in de war door het moment en de omstandigheden. Ik had hem net beloofd om de botten van een vriend van hem te gaan zoeken en hij had me niet eens verteld waar ze zich bevonden. Hij lag met open mond en gesloten ogen. Hij ademde op die vreselijke manier. Ik bekeek hem een ogenblik. Hij had de woorden bijna gefloten, telkens krachtelozer. Ik hoorde iemand binnenkomen en ik draaide me om. Het was moeder. We

keken elkaar aan. Mij schoot alleen te binnen haar te vragen: ‘Is hij dood?’

‘Nee ...’

Ze nam me bij de hand en bracht me naar Salvador Zonder Zus, die zich buiten de kamer bevond. Ze ging weer naar binnen en sloot de deur. Ze had de envelop die vader me had nagelaten niet eens gezien.

Ik bedacht dat ik op een dag zijn verhaal zou vertellen, zoals hij dat van Bartomeu Camús aan mij had verteld, die op zijn beurt dat van iemand anders zou hebben kunnen vertellen. Het was net zo’n stel poppen van verschillende grootte, waarvan de een in de ander past.

Natuurlijk was het eerste wat ik deed toen ik alleen was de envelop openmaken. Er zat een dubbelgevouwen velletje papier in. Ik vouwde het open. Aan één kant stond in potlood, slordig getekend, een plattegrond van het concentratiekamp in Miranda, met allemaal rechthoeken op een rij waar BARAKKEN bij stond, een golvende lijn die de rivier de Bayas voorstelde, een onderbroken lijn die de spoorrails moest verbeelden ... In een hoek, bij de omheining die het kamp aan de kant van de spoorweg afsloot, achter de barakken, stond duidelijk zichtbaar een kruis met het woord VAGEVUUR. Het feit dat vader de moeite had genomen om de exacte plek van zijn bergplaats te tekenen en te markeren betekende dat er iets belangrijks moest zijn. Waarschijnlijk de exacte plek van het graf van zijn vriend.

Kijk aan: een plattegrond en een lijk met een eigen verhaal. O ja, en misschien ook nog een schat.

Apart, op een hoekje van het vel papier, was EUSEBIO FERNÁNDEZ, VERPLEGER te lezen en de naam van de stad Miranda de Ebro. Verder niets, geen adres, geen telefoonnummer, niets.

En waar was het blauwe mapje met de draak in rode inkt?

Vader stierf diezelfde nacht. Toen ik wakker werd, was moeder hem al aan het afleggen. Toen ik hem weer zag, lag hij in bed met op elk oog een oud muntstuk van tien cent, zodat de oogleden goed dicht bleven. Het waren koperen munten, donker en groot, en ze zorgden voor een heel raar effect, alsof vader een pop was. Hij was geschoren en gekamd. En witter dan ooit. Ik keek aandachtig, maar de konijnentanden waren niet te zien, zijn mond zat

potdicht. Moeder vroeg me of ik vader een afscheidskus wilde geven. Ik antwoordde ja, maar ik durfde niet goed. Ik ging op een stoel zitten, terwijl de woning volliep met onbekenden. De belofte die ik hem had gedaan, stond in mijn geheugen gegrift. Ik wilde die hoe dan ook inlossen, wanneer dan ook. Ik zou naar de plek gaan waar Bartomeu Camús begraven lag, zodat de herinnering aan hem niet verloren ging. Zo zou die van mijn vader niet verloren gaan ... en kon ik de mijne behouden. Mij schoot de gedachte te binnen dat als hij niet meer bestond, ik ook niet meer moest bestaan, althans dat deel van mij dat te maken had met de herinnering aan zijn verleden. Ik besloot dat ik niet meer Niso genoemd wilde worden. Ik zou niet meer Niso zijn, de zoon van de Letter schilder of Letterschilder Junior. Genoeg, het was afgelopen. Ik vroeg moeder en Salvador Zonder Zus me voortaan Genís te noemen.

Moeder was diepbedroefd. Ik had zo'n medelijden met haar dat ik haar riep.

‘Wat is er?’ vroeg ze.

‘Gisteren voorspelde vader me dat ik een schat zou vinden.’

Ze keek me in rouw gedompeld aan, was één brok verdriet en ze had niet eens de puf gehad om haar mooie donkere bril op te zetten, die haar luie oog verborg. Die zette ik haar op. Ze streek over mijn hoofd, glimlachte en zei tegen me: ‘Je vader was heel erg ziek. Maak je geen illusies. Je zult nooit een schat vinden.’

Ze zat er volkomen naast.